

Etniska och religiösa problem i Turkiet

av Elzbieta Świącicka

I sydöstra Turkiet kämpar den kurdiska PKK-gerillan mot den turkiska armén. En fredlig lösning vid förhandlingsbordet verkar mer avlägsen än någonsin.

Mars 1992: PKK-anhängare firar det kurdiska nyåret. Foto: Reuter/Pressens Bild

I april 1991 upphävde Turkiet de förbud som dittills rått mot det kurdiska språket och kulturlivet. Det var ett stort steg i ett land som vägrat erkänna kurderna som en särskild folkgrupp.

För första gången satsar de styrande också på att utveckla Turkiets fattiga sydöstra provinser, det "turkiska Kurdistan". Där bor i dag ca 4 miljoner kurder, kanske en fjärdedel av alla kurder i Turkiet.

Men Turkiet har inte lyckats sätta stopp för den kurdiska, marxistiska gerillarörelsen PKK:s terror. Kampen mellan armén och PKK har sedan 1984 krävt över 10 000 liv, och bland offren finns många kvinnor och barn.

1992 genomförde den turkiska armén en stor offensiv mot PKK-baser i grannlandet Irak. Turkarna fick också hjälp av irakiska kurder, som till följd av sin konflikt med den irakiska regimen är i behov av stöd och hjälpsändningar som kommer via Turkiet.

PKK led svåra förluster. Dess ledare Abdullah Öcalan beordrade eldupphör. Genom irakiska kurdledare lät han meddela att han ville förhandla direkt med de turkiska myndigheterna om ett självständigt, federalt Kurdistan.

Den turkiska regeringen vägrade att möta PKK i direkta samtal. Men enligt inrikesministern övervägde man att föreslå ändringar i författningen som skulle öppna vägen för radio- och TV-sändningar på kurdiska. Skolundervisning på kurdiska skulle också kunna införas.

De mest radikala inom PKK uppfattade tydligen detta som otillräckligt. I varje fall respekterades inte Öcalans order om eldupphör. Kriget bröt ut igen sedan PKK i ett attentat mot en buss dödat trettio obeväpnade turkiska soldater.

I ett avtal med Turkiet lovade samma år två andra grannländer, Iran och Syrien, att stänga PKK-läger på sina territorier. Syrien, som fruktat att gå miste om floden Eufrats vatten till följd av turkiska dammbyggen högre upp i floden, fick garantier om fort-

satt tillflöde av vatten. Hur Turkiet belönade iranierna för att de undertecknade avtalet är inte känt. Uppgörelsen väckte i varje fall viss kritik i Turkiet.

Cillers dilemma

I juli 1992 dog Turkiets president Turgut Özal hastigt. Landet fick en ny president, Sulejman Demirel, och en ny premiärminister, fru Tansu Ciller. Båda kommer från Den rätta vägens parti, DYP. De tog vid i en anda av optimism och trodde sig om att snabbt kunna ta itu med Turkiets problem, inklusive den kurdiska frihetskampen.

Men tiden rinner i väg. Premiärminister Tansu Ciller står inför ett svårt dilemma. Militärerna har satt stopp för hennes förslag om att erbjuda provinserna i sydöst någon form av självstyre eller kulturell autonomi liknande den Spanien gett sina baskiska provinser. Cillers förslag väckte också motstånd i hennes egen parti.

I augusti 1993 gjorde Ciller en resa genom östra Anatolien och utlovade då ekonomiska och sociala förbättringar. Hon utsåg också en arbetsgrupp som skall komma med förslag om konkreta åtgärder.

Hon kan räkna med stöd hos en del liberala och intellektuella, men knappast hos den i årtal indoktrinerade turkiska majoriteten.

Dels har turkarna i gemen lärt sig att betrakta kurder som andra klassens medborgare, dels upprörs de ständigt av den terror som gerillan utövar mot civilbefolkningen i Turkiet, liksom av attackerna mot ambassader, resebyråer och andra representanter för den turkiska staten i andra länder.

Kurdisk identitet

Den etniska klyftan genom det turkiska samhället börjar få skarpare konturer. En del turkar har börjat bojkotta kurdiska affärer; andra avskedar kurdiska anställda. Föräldrar till värnpliktiga har protesterat hos myndigheterna mot att man skickar unga, otränade pojkar att slåss mot yrkesrebeller.

De turkiska tidningarna har dagligen rapporterat om striderna i öster, i artiklar som vinklats för att passa varje enskild tidnings politiska inriktning. I oktober anklagade PKK den turkiska pressen för partiskhet och kastade ut journalister från nio tidningar från Diyarbakir – staden som är centralort i Turkiets kurdiska provinser. Endast den kurdvänliga tidningen Özgür Gundem fick stanna kvar. Militärer erbjöd journalisterna skydd men de avböjde hjälpen, eftersom den skulle omöjliggöra en normal rapportering.

I de områden där strider pågår befinner sig byborna mellan två eldar: antingen behandlas de grymt av gerillan eller av den turkiska militären, och alltid av samma orsak – vägran att samarbeta. Både myndigheterna och PKK tycks ha bestämt sig för att med drastiska metoder tvinga den allt mer förtvivlade befolkningen att välja sida. Ett särskilt mål för PKK:s attacker utgör de 20 000–40 000 byvakter, som sedan 1984 frivilligt eller ofrivilligt har beväpnats av den turkiska armén för att försvara sina byar mot gerillan. Alla parter i konflikten, inklusive byvaktstyrkan, har gjort sig skyldiga till grova övergrepp.

Personer som öppet arbetar för den kurdiska saken terroriseras och dödas ofta av okända gärningsmän. De kan vara offer för PKK, vars aktivister motsätter sig en kompromisslösning, eller för extrema turkiska nationalisterna som inte kan acceptera en politisk uppgörelse med den kurdiska befolkningen.

Kurder kan vara politiskt verksamma i Turkiet, om de inte anspelar på sin kurdiska tillhörighet. Förra presidenten Turgut Özal's karriär utgör det bästa exemplet; han var av kurdiskt ursprung. I detta avseende har Turkiet påmint om sin föregångare, det Ottomanska eller Ottomanska riket, där i princip alla medborgare, även från de kristna minoriteterna, kunde nå de högsta posterna om de konverterade till islam. Avgörande var de religiösa, inte de etniska skiljelinjerna.

Men situationen är inte densamma i dag. Kurdernas nationella känslor växer i takt med repressalierna mot dem. Den religiösa samhörigheten med turkarna blir då mindre central. I stället kommer det att handla dels om att kurderna vill få den egna etniska identiteten erkänd, dels om deras möjligheter att leva i enlighet med de internationella konventionerna om mänskliga fri- och rättigheter. Och ju längre Turkiet förvägrar kurderna officiell politisk representation och egna media, desto mer framstår PKK för många kurder som den ledande kraften i den nationella kampen.

Islamisering

Den nya Cillerregeringen konfronterades sommaren 1993 inte bara med upptrappad terror från PKK utan också med ett växande våld från Turkiets islamiska fundamentalister. Under en kulturfestival i staden Sivas blev 37 människor innebrända då religiösa fanatiker omringade och satte eld på ett hotell där en grupp liberala författare och intellektuella samt företrädare för aleviterna (se rutan om islam) befann sig. De lokala myndigheterna var påfallande sena med att komma till undsättning.

Händelsen väckte stor uppståndelse i Turkiet. En debatt kom igång om hur religionen stärkt sin ställning på bekostnad av den sekulära staten. Många icke troende eller frisinna medborgare kände sig hotade.

Redan 1924 fick Turkiet en författning som fastslog att religionen skulle vara den enskildes privatsak. Den turkiska republikens grundare Kemal Atatürk ville modernisera Turkiet och närma det till västlandet; därför sökte han lagstiftningsvägen bryta banden mellan staten och islam. Religiösa skolor stängdes, och de muslimska ordnarna eller brödraskapen, som var mycket populära både bland turkar och kurder, förbjöds. Kvinnorna fick inte bära slöja, och männen måste byta ut sin traditionella muslimska huvudbonad, *fezen*, mot

Turkiets kurder

I Turkiet bor ca 12 miljoner kurder, dvs hälften av världens kurder; (de övriga bor i Irak, Iran, Syrien och de forna sovjetrepublikerna i Kaukasus). Deras språk, kurdiska, är ett indoeuropeiskt språk, besläktat med bl a persiska.

Av Turkiets kurder bor ca 4 miljoner i sydöstra Anatolien, resten utspridda över hela landet. De flesta talar en dialekt av kurdiska som heter kurmandji, men en grupp talar zazadialekt.

I äldre tider tävlade turkiska sultaner och persiska shaher om herraväldet över de kurdiska territorierna. Denna rivalitet stärkte kurderna, och de började stegvis överta angränsande områden som bebotts av kristna: armenier, syrianer och nestorianer.

I början av 1600-talet förlorade Persien kampen om herraväldet över kurdernas områden. De flesta kurdiska stammar blev formellt underordnade det Osmanska riket. Där bildade kurderna 15 emirat som regel styrdes av inhemska, kurdiska dynastier.

Från början av 1800-talet förändrades situationen, då den ottomanska administrationen började installera egna guvernörer i dessa emirat. Följden blev att kurdiska stamledare mellan 1826 och 1878 organiserade en rad uppror. I dessa svåra tider började de religiösa ledarnas auktoritet att väga tyngre än de traditionella stamledarnas, och senare leddes nästan alla uppror av de religiösa ordnarnas ledare, schejkerna.

Den kurdiska överklassen skickade sina söner att studera i de stora städerna, och på så sätt uppstod en kurdisk intelligens. Efter 1908, då landet fått en ny, liberal författning, bildades de första kur-

diska politiska klubbarna och grundades de första kurdiska skolorna.

Det Osmanska imperiets sammanbrott efter första världskriget medförde en unik chans för de olika folken i imperiet att skapa nationalstater eller bilda självstyrande regioner. I Sèvresfreden 1920 undertecknade den siste sultanen och segrarmakterna ett avtal som gav en antydning om möjligheten att bilda ett självständigt Kurdistan – för övrigt vid sidan av ett självständigt Armenien.

Många kurder stödde den turkiske nationalistledaren Kemal Atatürk. De insåg inte att det Osmanska riket nu gick i graven, och att Atatürk med deras hjälp slogs för en helt ny, nationalistisk och sekulariserad stat. När detta gick upp för dem utbröt nya kurdiska revolter, nu riktade mot Atatürk och med etniska och religiösa förevägen.

Turkarna svarade med massdeportationer och en hård assimileringspolitik. De förbjöd kurderna att tala sitt språk och att bära sin traditionella klädedräkt, och de avskaffade gamla kurdiska Ortsnamn. Hela sydöstra Anatolien, där det vid sidan av kurdiska byar också finns arabiska och turkiska byar, dömdes till ekonomisk stagnation.

För tjugo år sedan bildade ett tjugotal kurdiska och turkiska studenter en grupp som skulle kämpa för ett självständigt, kommunistiskt Kurdistan. År 1978 antog gruppen namnet PKK, *Kurdiska arbetarpartiet*. Efter militärkuppen i Turkiet 1980 flydde PKK:s ledare Abdullah Öcalan till Syrien och inledde ett samarbete med den palestinska befrielseörelsen PLO. 1984 startade de första välutbildade terroristgrupperna PKK:s väpnade kamp i Turkiet.

Islam i Turkiet

Av de turkiska stammar som för ett årtusende sedan kom österifrån och erövrade Anatolien (Mindre Asien), bekände sig de flesta till islam i dess sunnitiska form. Den islamiska lagen, *shari'a*, tolkade de enligt den sk hannafitiska skolan.

I sydöstra Anatolien mötte de iranska stammar som från 600-talet hade börjat kallas kurder. Även merparten av kurderna kom att bli sunnitiska muslimer, fast de anslöt sig till en annan juridisk skola, shafiiskolan.

Skillnaden mellan de två skolorna är inte stor.

En del turkiska och kurdiska stammar hade blivit influerade av islam i dess shiitiska form, men också av andra läror som gammal persisk religion, buddism och nestoriansk kristendom. Dessa muslimer kom att kallas *aleviter*, på grund av sin vördnad för Profetens svärson Ali – ett av de få drag de har gemensamt med de "riktiga" shiiterna. Av tradition har aleviterna varit toleranta mot andra religioner.

Enligt aleviternas egna uppskattningar är de i dag ca 15 miljoner, vilket innefattar

både turkar och kurder – i synnerhet kurder som talar zazadialekt. Eftersom aleviterna alltid varit föremål för mer eller mindre brutal "sunnitisering" har de tillämpat *takyija* (ordagrant: försiktighet), dvs de har låtsats vara vanliga sunnitiska muslimer. Officiellt betraktas de också som sådana, vilket bl a medför att sunnitiska lärare undervisar deras barn i den numera obligatoriska religionsundervisningen. Samtidigt försöker kända vänsterintellektuella "adoptera" aleviterna som sina anhängare, bl a med hänvisning till att aleviterna är pacifister, att kvinnorna hos dem har en stark ställning och att många av deras byar är kollektivt ägda.

Aleviterna tycker sig nu uppleva en växande fiendtlighet från sunnimuslimerna. Myndigheterna har föreslagit att de skall bilda byvaksstyrkor, men de vill hellre försvara sin sak genom att bilda ett eget politiskt parti. Den tanken har dock inte väckt någon sympati, inte ens inom vänstern. I ännu högre grad än de turkiska aleviterna är de kurdiska aleviterna förföljda – även av sunnitiska kurder.

hatt eller mössa. Denna sekularisering, som skilde ut Turkiet från andra muslimska länder, genomfördes med stor brutalitet genom diktatoriska påbud uppifrån.

Men nu verkar pendeln slå tillbaka. Man kan iakttä en mycket stark uppgång för religiositeten. Sedan några år är *tesettur*, en schalet som delvis täcker ansiktet, synlig igen, och speciellt bland unga kvinnor.

Turkiet genomgick en påtaglig demokratisering under Turgut Özals tid – han var premiärminister från 1983 och därefter president från 1989 till sin död 1992. Men Turkiet närmade sig också ånyo den övriga muslimska världen; Özal var själv en varmt troende muslim. EG:s avvisande hållning

till ett turkiskt medlemskap bidrog till att många turkar riktade blickarna mot andra håll än mot Västeuropa. De religiösa krafterna kunde lättare få gehör för sina krav på avsteg från principen om det sekulära samhället.

Den obligatoriska religionsundervisningen är tillbaka i skolan. Regeringen ansåg sig tvungen att införa undervisningen i islam för att hålla sig väl med de allt fler troende väljarna. Men samtidigt vill den hindra en utveckling som den i Iran. Därför hävdar de styrande fortfarande, om än något desperat, att staten är sekulär.

I valet 1991 lade 15 procent av väljarna sin röst på Muslimska välfärdspartiet (RP),

som leds av den konservativa Necmettin Erbakan. Muslimska välfärdspartiet är den främsta förespråkaren för en (begränsad) återislamisering av staten, och dess popularitet bara växer. Uppgifter i turkisk press gör gällande att partiet finansieras från Saudiarabien.

Men det är inte den religiösa pånyttfödelsen i sig som är problemet. Det är i stället de krav på rättsliga förändringar som en del religiösa ledare och lärare reser, i enlighet med devisen att "man skall följa Guds lagar och inte människans lagar". Likaså den brist på tolerans som dessa ledare förmedlar till allt större skaror av nyrekryterade unga människor.

Riktigt farliga är de fundamentalistiska extremisterna. De är organiserade i "Islamisk aktion", en paraplyorganisation för islamiska kampgrupper, sponsrad av bl a Iran, och de har flera frisinna akademikers, författares och journalisters liv på sina samveten. Till de mörkaste krafterna hör organisationen "Svarta röster" (*Kara Ses*), som leds från Tyskland av Cemalettin Kaplan. Han utfärdar "religiösa dödsdomar" *fatwa*, över turkiska författare och intellektuella.

Motståndare till fundamentalismen finns inte bara inom vänstern. Under den framstående journalisten Ugur Mumcus begravning ropade tusentals människor antiiranska slagord. För att tillmötesgå opinionens krav utvisade regeringen några iranska diplomater, som troddes tillhöra den iranska säkerhetstjänsten Savama. Man ansåg sig ha bevis på iransk inblandning i mordet på

Mumcu, liksom i en del andra fall, och krävde en förklaring av Iran.

Myndigheterna oroas av hur skickligt de religiösa extremisterna använder moderna media för sina syften. De har snabbt insett medias enorma möjligheter och har målmedvetet strävat efter att behärska dem. Religiösa aktivister förfogar över fyra stora dagstidningar, ca 40 rikstäckande vecko- och månadsmagasin samt 300 lokala tidskrifter. En del publikationer erbjuds gratis till läsarna, bl a dagstidningen *Zaman* (Tiden), medan andra säljs till ett mycket lågt pris.

Under president Özals tid skedde en explosionsartad tillväxt av islamvänliga massmedia. I dag tycks ingen ha någon riktig överblick över de islamiska radio- och TV-sändningarna. Inte ens inrikesministeriet kan uppge någon exakt siffra. Det rör sig om i runda tal 100 radio- och ca 35 TV-stationer. Ministeriet kan inte heller säga vem som finansierar dem.

Av de sammanlagt 475 tryckerier som finns i Turkiet är ca 290 sysselsatta med att trycka religiös litteratur. Det är allt från Koranen till skrifter av Hizbollah (en känd shia-muslimsk terroriströrelse) och av den framlidne ayatollah Khomeini. Myndigheterna beslagtar ibland publikationer som de anser innehåller alltför grov fundamentalistisk propaganda.

Elzbieta Swięcicka är adjunkt vid Institutionen för afro-asiatiska språk vid Uppsala Universitet

Utges av Utrikespolitiska Institutet (UI), som är en partipolitiskt obunden statsunderstödd institution med uppgift att sprida kunskap om internationell politik.

ISSN 0280-4565

Redaktör: Kerstin Furubrant

Ansvarig utgivare: Rutger Lindahl

Tryckeri: Tierps Tryckeri AB 1993

UTBLICK kommer under 1993 ut med 8 nummer, prenumerationspris 84 kr.

10 ex per nummer 168 kr

30 ex per nummer 332 kr

100 ex per nummer 664 kr

Priserna inkluderar moms och porto.

Lilla Nygatan 23 · Telefon 08/23 40 60 · Fax 20 10 49

☐ Box 1253 · 111 82 · Stockholm